A R T Y K U Ł Y

ROCZNIKI TEOLOGICZNE
Tom XLVII, zeszyt 1 – 2000

STEFAN SZYMIK MSF
Lublin

SENSY BIBLIJNE
PODZIAŁ, CHARAKTERYSTYKA, KONTROWERSJE

Biblia chrześcijańska przynosi objawione słowo Boga ukryte w słowie ludzkim, a prawidłowe odczytanie i zrozumienie jej przesłania jest w istocie rzeczy poznaniem tego, co sam Stwórca mówi człowiekowi. Orędzie biblijne, odkryte dzięki badaniom egzegetycznym, ukazuje zbawcze dzieła Boże i objawia Jego zbawczą wolę, często przyjmując charakter normy wiążącej. Nie może zatem dziwić, iż pytanie o sens i znaczenie Pisma natchnionego było zawsze kluczowym pytaniem w badaniach egzegetycznych.

Tymczasem „noematyka jest dziś najbardziej nieuporządkowanym działem katolickiej hermeneutyki biblijnej” – pisał przed dwudziestu laty J. Chmiel[1] i sytuacja ta pozostaje niezmieniona. Cieszy więc, iż opublikowany w 1993 roku dokument Papieskiej Komisji Biblijnej *Interpretacja Biblii w Kościele*[2] wnosi nowe, ważne impulsy do dyskusji nad sensami biblijnymi. Dowodzą tego ostatnie publikacje, odnoszące się także krytycznie do zaproponowanych

[1] Zob. *Intencja autora jako zasada hermeneutyczna. Przyczynek do teologii natchnienia biblijnego*, RBL 31(1979), s. 12.

[2] Zob. *L'interprétation de la Bible dans l'Église. Allocution de Sa Sainteté le Pape Jean-Paul II et document de la Commission Biblique Pontificale* (Collection des Documents du Vatican), Città del Vaticano 1993 (wszystkie cytaty i podane strony pochodzą z tego wydania). Dokument doczekał się jak dotąd dwóch tłumaczeń na język polski: *Interpretacja Pisma Świętego w Kościele. Przemówienie Ojca Świętego Jana Pawła II oraz Dokument Papieskiej Komisji Biblijnej*, tłum. bp K. Romaniuk, Poznań 1994 oraz *Interpretacja Biblii w Kościele. Dokument Papieskiej Komisji Biblijnej z komentarzem biblistów polskich*. Przekład i redakcja R. Rubinkiewicz (Rozprawy i studia biblijne 4), Warszawa 1999, s. 9-100.

w dokumencie definicji i podziałów[3]. Również bibliści polscy ustosunkowują się w swych publikacjach do wypowiedzi Papieskiej Komisji Biblijnej na temat sensu Pisma natchnionego[4].

Intencją niniejszego artykułu jest przedstawienie aktualnie dyskutowanych kwestii i problemów wynikających z nowych, zaproponowanych w dokumencie Papieskiej Komisji Biblijnej podziałów, definicji i objaśnień sensu Pisma natchnionego (*sens de l'Écriture inspirée*), w tym również podnoszonych przez autorów zastrzeżeń i wątpliwości. Dyskusja nad sensem Pisma natchnionego może bowiem wnieść nowe, ważne elementy do teoretycznych rozważań nad sensami biblijnymi (noematyka) i stopniowego uporządkowania tego działu hermeneutyki biblijnej.

I. TERMINOLOGIA I PODZIAŁ

Omówienie sensu Pisma natchnionego, jak to ujmuje odnośny punkt dokumentu *Interpretacja Biblii w Kościele* (por. II. 3), musi zostać poprzedzone kilkoma uwagami wstępnymi, przy czym szczegółowego naświetlenia domagają się zwłaszcza dwie kwestie: terminologia i podział.

Nawet pobieżna lektura publikacji biblijnych podejmujących problematykę sensów biblijnych ujawnia duże zróżnicowanie terminologiczne, a nieraz brak konsekwencji w stosowaniu nazw poszczególnych sensów biblijnych. Jak się wydaje, terminologia zaproponowana przez Papieską Komisję Biblijną w dokumencie *Interpretacja Biblii w Kościele* powinna zostać uwzględniona w dalszych pracach nad problematyką sensów biblijnych, przy czym polskie tłumaczenie winno brzmieć odpowiednio „sens wyrazowy" (*sens littéral*)[5],

---

[3] Zob. A. D u l l e s, *The Interpretation of the Bible in the Church: A Theological Appraisal*, [w:] *Kirche sein. Nachkonziliare Theologie im Dienst der Kirchenreform*. Für H. J. Pottmeyer, Freiburg im B. 1994, s. 29-37; J. A. F i t z m y e r, *The Biblical Commission's Document „The Interpretation of the Bible in the Church". Text and Commentary* (Subsidia Biblica 18), Roma 1995, s. 117-131; t e n ż e, *Problems of the Literal and Spiritual Senses of the Scriptures*, „Louvain Studies", 20(1995), s. 134-146; Ch. D o h m e n, *Was Gott sagen wollte ... Der „sensus plenior" im Dokument der Päpstlichen Bibelkommission*, BuLit 69 (1996), s. 251-254; M. H a s i t s c h k a, *Wörtlicher und geistlicher Sinn der Schrift*, BuLit 70 (1997), s. 152-155.

[4] J. C h m i e l, *Hermeneutyka i sens tekstów biblijnych*, RBL 49(1996), s. 44-49; T. M. D ą b e k, *Sensy Pisma Świętego w świetle dokumentu „Interpretacja Biblii w Kościele"*, CT 66(1996), nr 1, s. 85-102.

[5] Polskie tłumaczenia najnowszych dokumentów Kościoła katolickiego posługują się zazwyczaj terminem „sens dosłowny", podobnie czynią niektórzy autorzy, co nie wydaje się

„sens duchowy" (*sens spirituel*), sens pełniejszy (*sens plénier*). Nadto istnieje sens typiczny (por. typologia), który jednak stanowi szczególny przypadek sensu duchowego.

Wątpliwości może rodzić określenie „sens duchowy". Rzeczywiście, wiele nieporozumień może wywodzić się z faktu, iż termin „duchowy" jest słowem wieloznacznym, bogatym w treść i historycznie obciążonym, zaś jego znaczenie często zależy od osoby, która go stosuje. Z drugiej strony jednakże jest to termin uświęcony wielowiekową tradycją Kościoła i mimo wszystko zadowalający przeważające grono autorów, którzy w ostatnich latach sięgają przede wszystkim do niego[6]. Wybór dokonany przez Papieską Komisję Biblijną na korzyść określenia „sens duchowy" oraz wyraźne określenie miejsca sensu typicznego w ramach sensu duchowego są ważnym wskazaniem na przyszłość dla teoretycznych rozważań noematycznych. Termin „duchowy" należałoby przy tym rozumieć nie tylko w znaczeniu węższym, jako odnoszący się do duchowego życia chrześcijan i ich duchowego zbudowania, ale i ogólnie, jako sens ukazany dzięki działaniu Ducha Świętego w człowieku (patrz niżej)[7].

Podział sensów biblijnych jest dość oczywisty, gdyż w zasadzie taki sam lub bardzo podobny we wszystkich nowszych opracowaniach. Należy więc wyszczególniać dwa podstawowe obszary sensów biblijnych, jak uczyniła to Papieska Komisja Biblijna[8], mianowicie sens wyrazowy (*sens litteral*) i sens duchowy (*sens spirituel*), a pozostałe zamknąć w tych dwóch (por. zwłaszcza

---

poprawne. Obok sensu wyrazowego dosłownego (sens dosłowny lub wyrazowy właściwy) istnieje także sens wyrazowy przenośny (sens przenośny lub wyrazowy niewłaściwy), który jest również sensem ściśle wyrazowym, co z naciskiem podkreślają autorzy dokumentu (s. 70). Naturalnie, sensu wyrazowego dosłownego nie wolno mieszać z literalnym (lub literalistycznym) rozumieniem tekstów biblijnych, jak czynią to fundamentaliści.

[6] Interesującą i przekonującą argumentację na korzyść określenia „sens duchowy" przedstawił dawno temu P. Benoit: *La plénitude de sens des Livres Saints*, „Exégèse und Théologie", 30(1968), s. 34-36. Wielki znawca omawianego zagadnienia R. E. Brown (*Hermeneutics*, [w:] *The New Jerome Biblical Commentary*, ed. R. B. Brown i in., New Jersey 1992[2], s. 1153-1162) proponuje nazwę „sens ponad / więcej niż wyrazowy" (*more-than-literal*). Z kolei włoscy autorzy całościowego kursu biblijnego zaproponowali termin *senso cristiano integrale* (*Il messaggio della salvezza. Introduzione generale*, red. C. M. Martini, P. Bonatti, Torino 1987[4], s. 245-247), przejęty przez A. Paciorka.

[7] Zob. B e n o i t, *La plénitude de sens*, s. 35: „«Spirituel» veut dire: qui relève de l'Ésprit".

[8] Zawarty w omawianym dokumencie podział proponował już P. Benoit w aneksie dołączonym do komentarza do *Sumy teologicznej* św. Tomasza z Akwinu. Zob. P. S y n a v e, P. B e n o i t, *S. Thomas d'Aquin. Somme théologique. La prophétie, 2[a], 2[ae], quest. 171-178*, Paris 1947, s. 355-359; zob. dalej: B e n o i t, *La plénitude de sens*, s. 33-38; A. F e r n á n d e z, *Sentido plenior, literal, típico, espiritual*, Bb 34 (1953), s. 305.

sens typiczny!). Nadto, autorzy dokumentu osobne miejsce przyznali sensowi pełniejszemu (*sens plénier*), odróżniając go od sensu wyrazowego i sensu duchowego, zapewne dlatego, iż zagadnienie to nadal wzbudza wiele emocji i dyskusji. Takie ujęcie kwestii sensów biblijnych prowadzi do istotnego uproszczenia w porównaniu z tym, co można znaleźć w dawniejszych opracowaniach problemu, a także jest jego udoskonaleniem i ułatwieniem. Takie stanowisko wynika nie tylko z charakteru dokumentu, który nie mógł przedstawić podręcznikowych opracowań, ale także z faktu, iż dokument jest próbą mediacji między różnorodnymi, często sprzecznymi, opiniami biblistów. Z drugiej strony, przedstawione przez Papieską Komisję Biblijną ujęcie sensu Pisma natchnionego ma charakter syntezy i jest całościowym, a po części także nowatorskim opracowaniem zagadnienia. Dlatego zapewne pojawiły się także głosy polemiczne[9].

Na marginesie tej refleksji wypada poświęcić nieco uwagi polskim opracowaniom noematyki, a zwłaszcza pojawiającym się nazwom i podziałom. Wystarczy porównać kilka publikacji. W podstawowym do dzisiaj opracowaniu noematyki J. Szlagi[10] pojawia się następujące nazewnictwo i podziały: a) sens wyrazowy, b) sens typiczny (inaczej: duchowy), c) sens biblijny przystosowany. W punkcie poświęconym sensowi wyrazowemu autor wyszczególnia sens wyrazowy w ogólności, sens dosłowny, sens przenośny, sens pełniejszy, sens integralny, sens wywnioskowany, omawiając na koniec zasadę jedyności sensu wyrazowego. Popularyzatorskie omówienie sensów biblijnych J. K. Pytla[11] po części zachowuje wyżej przedstawione nazewnictwo, jednakże cytowanej publikacji potrzebna byłaby pod tym względem korekta edytorska i ujednolicenie terminologii, między innymi uzgodnienie terminów pojawiających się w tytułach z obecnymi później w tekście bieżącym[12]. Z kolei

---

[9] Należy dalej podkreślić, iż w *Katechizmie Kościoła Katolickiego*, opublikowanym w rok po omawianym dokumencie, podział sensów biblijnych i terminologia są zachowane (KKK 115). Tenże Katechizm jednak, idąc za starożytną tradycją, dzieli jeszcze sens duchowy na sens alegoryczny, moralny i anagogiczny (KKK 117), co w łączności z sensem wyrazowym daje tradycyjny poczwórny sens Pisma św., gwarantujący całe bogactwo w żywej jego lekturze w Kościele. Średniowieczny dwuwiersz streszcza znaczenie tych czterech sensów: „*Littera gesta docet, quid credas allegoria, Moralis quid agas, guo tendas anagogia*” (KKK 118). Z drugiej strony Katechizm pomija milczeniem sens pełniejszy, zapewne ze względu na wiele ciągle dyskutowanych kwestii i jego stosunkowo niedługą historię.

[10] *Hermeneutyka*, [w:] *Wstęp ogólny do Pisma Świętego*, red. J. Szlaga, Poznań–Warszawa 1986, s. 184-194. Wcześniej podobnie ujmował to zagadnienie J. Homerski (zob. chociażby: *Biblijna hermeneutyka*, EK, t. II, kol. 466-467).

[11] *Objaśnianie sensu biblijnego w Kościele (Hermeneutyka)*, Gniezno 1996, s. 5-54.

[12] Niejasne, a nawet mylące są zwłaszcza tytuły rozdziałów II (Sens biblijny dosłowny,

wielką zaletą publikacji J. K. Pytla jest fakt uwzględnienia dokumentu Papieskiej Komisji Biblijnej *Interpretacja Biblii w Kościele* i proponowanych tam rozróżnień i definicji. Jeszcze inaczej ujmuje kwestię noematyki A. Paciorek[13], a podstawowa różnica polega na odwołaniu się do pojęcia „sens integralny" w miejscu, gdzie zazwyczaj pojawia się określenie „sens typiczny" lub „sens duchowy". Jak się wydaje, również w tej pracy została już uwzględniona opinia Papieskiej Komisji Biblijnej na temat sensów biblijnych, chociaż brak wyraźnego stwierdzenia tego faktu, zaś w sumie autor przedstawia odmienne podejście do problemu sensu Pisma natchnionego[14].

II. SENS WYRAZOWY

Termin „sens wyrazowy" (*sensus litteralis*) pojawił się w wiekach średnich w pracach św. Tomasza z Akwinu, który definiował go następująco: *Sensus literalis est quem auctor intendit* (STh I, q. 1, a. 10)[15]. Nazywany również *sensus historicus*, był sensem zawartym w słowach Pisma, *litterae* oraz *verba*, różniąc się od sensu obecnego w orędziu biblijnym, nazywanego przez św. Tomasza sensem duchowym (*sensus spiritualis*). Akwinata sprecyzował sens wyrazowy jako wypływający ze znaczenia słów (*ex ipsa verborum significatione*), oraz sens duchowy (*spiritualis*), jako oparty na symbolice rzeczywistości opisanej słowami. Do takiego rozumienia sensu wyrazowego nawiązał papież Pius XII w encyklice *Divino afflante Spiritu*[16], a także ojcowie soborowi w Konstytucji dogmatycznej o Objawieniu Bożym *Dei Verbum*[17]. We-

właściwy i przenośny) oraz III (Sens dosłowny i duchowy).

[13] *Wstęp ogólny do Pisma Świętego* (Academica 17), Tarnów 1999², s. 119-131.

[14] Wybór terminu „sens integralny" uzasadniony jest następująco: „Nazwa ta (sens duchowy), jakkolwiek częściowo słuszna (wskazuje bowiem, że to Duch Święty czuwał nad całością ksiąg świętych oraz że z medytacji nad nimi wywodzi się życie duchowe chrześcijanina), nie zadowala wszystkich. Nazwa bowiem zda się wskazywać bardziej na szukanie w tekście duchowego zbudowania, bez szczególnego zwrócenia uwagi na powiązanie z sensem wyrazowym ściśle rozumianym. Z tego powodu podana nazwa «integralny sens chrześcijański» wydaje się bardziej właściwa" (P a c i o r e k, *Wstęp ogólny*, s. 126). Opublikowany dokument *Interpretacja Biblii w Kościele* koryguje dawniejsze, szerokie rozumienie sensu duchowego.

[15] Por. *Quaestiones Quodlibetales* VII, q. 16, a. 14-16.

[16] Por. EB, nr 552: „quam hagiographus intenderit atque expresserit"; por. także EB, nr 550 (EB = *Enchiridion Biblicum. Documenti della Chiesa sulla Sacra Scrittura*. Edizione bilingue, Bologna 1993, s. 574).

[17] Por. KO 12: „[...] quid hagiographi reapse significare itenderint"; „ad hagiographorum intentionem eruendam inter alia etiam genera litteraria respicienda sunt" (zob. Sobór Watykań-

dług R. E. Browna sens wyrazowy zdefiniować można następująco: „sens, który ludzki autor zamierzył wprost, i który przekazały słowa na piśmie”[18].

Definicja sensu wyrazowego podana w ostatnim dokumencie Papieskiej Komisji Biblijnej odchodzi od ujęcia klasycznego i brzmi: „sens wyrazowy Pisma św. to ten, który został wyrażony wprost przez ludzi jako pisarzy natchnionych”[19]. Cały nacisk w cytowanej definicji położony jest na frazie „został wyrażony wprost”. Chodzi o znaczenie tekstu wynikające bezpośrednio z użytych słów, przy czym autorzy podkreślają doniosłość gatunku literackiego, który hagiografowie mogli zastosować zgodnie z literackimi konwencjami epoki; uznali także, iż opisane wydarzenia wcale nie muszą należeć do rodzaju historycznego, ale stanowić mogą owoc wyobraźni (*œuvre d'imagination*). Poszukiwaniem sensu wyrazowego rządzą ściśle określone zasady, o których wypada w tym miejscu jedynie wspomnieć, gdyż szerzej są one omawiane w dziale hermeneutyki biblijnej, zwanym heurystyką. Odkrywa się ten sens poprzez dokładną analizę tekstu, rozpatrywanego w jego kontekście literackim i historycznym, posługując się przy tym wszystkimi środkami stosowanymi w badaniach literackich i historycznych, jak zostało to sformułowane w encyklice *Divino afflante Spiritu* (zob. EB, nr 550; 558; 560) i potwierdzone w Konstytucji dogmatycznej *Dei Verbum* (KO 12).

Jednak, co uderza przede wszystkim, to brak w samej definicji wzmianki na temat zamiaru lub zamysłu autora ludzkiego. Po raz pierwszy w oficjalnym dokumencie tej rangi nie mówi się niczego o intencji autora natchnionego[20]. Papieska Komisja Biblijna w ogóle nie odwołuje się do intencji hagiografa, lecz ogranicza do ogólniejszego stwierdzenia, „co zostało wyrażone wprost przez ludzi”. Jest to zapewne reakcja na sytuację współczesną, z jednej strony na pełniejsze rozumienie terminu „autor” w odniesieniu do ksiąg biblijnych, z drugiej strony zaś na rozpoznanie i uznanie pewnej autonomii dzieła literackiego.

Według współczesnego rozumienia większość ksiąg biblijnych jest anonimowa albo ma charakter pseudonimiczny, a prawdziwy autor jest w wielu

---

ski II. *Konstytucje, dekrety, deklaracje*. Tekst łacińsko-polski, Poznań 1967, s. 546).

[18] Zob. B r o w n, *Hermeneutics*, s. 1148. Bogaty zbiór definicji sensu wyrazowego zgromadził A. Fernández (*Sentido*, s. 306-308).

[19] W brzmieniu francuskim: „Le sens littéral de l'Écriture est celui qui a été exprimé directement par les auteurs humains inspirés” (*L'interprétation de la Bible*, s. 71).

[20] Zob. F i t z m y e r, *Problems of the Literal and Spiritual Senses*, s. 136: „what is striking is the absence in the definition itself of any reference to the intention or the mind of the human author”.

przypadkach nieznany. Nadto wiele ksiąg biblijnych jest owocem skomplikowanego dojrzewania i zbiorowego wkładu społeczności wierzących i zapewne dlatego także w nowej definicji określenie autora ludzkiego jest obszerniejsze („ludzie jako pisarze natchnieni”), przez co należy rozumieć tych, którzy mieli udział w formowaniu się ksiąg biblijnych i cieszyli się asystencją Ducha Świętego. Tym samym jednak odwoływanie się do zamysłu czy intencji autora leżałoby – jak sądzą niektórzy – poza zasięgiem egzegety. Jednakże oponując, sformułowanie „co zostało wyrażone wprost przez ludzi...” zawiera coś z intencji autora, gdyż na podstawie tego, co napisał, można orzekać, co autor zamierzył nawet, jeśli odczytanie myśli utworu nie w pełni zgadza się z jego pierwotną intencją[21].

Nowa definicja uznaje także wyniki badań hermeneutyk filozoficznych nad ludzkim językiem i mową, oraz naturą tekstów literackich. Utwór literacki może czasem nabrać znaczenia całkiem różnego od tego, które autor zamierzył, dlatego tekst winien być traktowany jako autonomiczna, zamknięta wielkość poddawana interpretacji (H. G. Gadamer). Proponowana definicja wychodzi również naprzeciw przekonaniu wyrażanemu przez współczesną krytykę literacką, iż w gruncie rzeczy intencja autora jest nieistotna i bez znaczenia dla utworu literackiego. Jednakże, jeśli nawet liczyć się ze stanowiskiem nowej krytyki literackiej, która obstaje przy tym, iż utwór literacki posiada byt autonomiczny i przyjmuje znaczenie, którego poeta czy autor nie przewidział, to ten pogląd nie ma i nie może mieć charakteru absolutnego, jak sygnalizowano wyżej (por. przypis 21). Nadto, w odniesieniu do Biblii przyjęcie takiego stanowiska poznawczo-badawczego stworzyłoby poważny problem teologiczny[22].

---

[21] F i t z m y e r, *The Biblical Commission's Document*, s. 120: „Some of his intention may be gauged by what he has expressed, but scarcely leads to a full manifestation of his intention [...]”. Takie stanowisko prezentuje także Th. Söding w wydanej ostatnio metodologii Nowego Testamentu. Zob. *Wege der Schriftauslegung. Methodenbuch zum Neuen Testament*, Freiburg–Basel– Wien 1998, s. 47: „Gestalt und Gehalt des Textes gehen wesentlich auf seinen Verfasser zurück (auch wenn er unbekannt sein sollte). Der Text macht zwar zunächst allein den «impliziten» Autor sichtbar erlaubt aber nicht zuletzt durch die Beschäftigung mit dieser Gestalt auch Rückschlüsse auf die Intention, die der reale Verfasser verfolgt hat, auf die theologischen Leitlinien, die er auszieht, und auf seine Wahrnehmung der theologischen «Sache», von der er handelt”.

[22] Zob. F i t z m y e r, *Problems of the Literal and Spiritual Senses*, s. 137-138: „ If the meaning of a biblical text could take on a meaning different from its originally expressed – and, I would add, originally intended – meaning, then how would one guarantee that the Bible is still the source par excellence of divine revelation, the means that God has chosen to convey to generation after generation of his people what his plans, his instructions, and his will in

Tak więc problem intencji autora pozostaje nadal otwarty, mimo nowej definicji sensu wyrazowego, która pomija ten aspekt zagadnienia milczeniem[23].

Można dalej przypomnieć, iż próby redefiniowania sensu wyrazowego pojawiły się w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XX wieku w związku z problemami, jakie rodziła intencja autora w kontekście sensu pełniejszego, a więc sensu, którego piszący autor ludzki nie był w pełni świadomy, albo który pozostawał dla niego ukryty[24]. To właśnie – być może – stanowi jeszcze jeden powód odejścia od klasycznego ujęcia sensu wyrazowego, gdyż właśnie sensowi pełniejszemu autorzy dokumentu poświęcają osobny punkt[25].

Kolejną kwestią domagającą się osobnego rozważenia jest kwestia jedyności biblijnego sensu wyrazowego, problem złożony i skomplikowany. Zasada jedyności (może lepiej: jednoznaczności) sensu wyrazowego głosi, iż autor natchniony myślał tylko o jednym jedynym znaczeniu pisanego przez siebie tekstu i takie jest stanowisko przedstawicieli krytyki literackiej i historycznej[26]. Niemniej jednak teza o jednym, określonym sensie tekstu biblijnego [do odkrycia] natrafia na brak zgody ze strony uczonych badających język, jak też przedstawicieli hermeneutyk filozoficznych, którzy dopuszczają wieloznaczność tekstów pisanych. Niektórzy nawet uznają za niepoznawalne pierwotne, historyczne znaczenie tekstu; dla nich „wyrazowy" odnosi się do sensu

their regard actually are. This characteristic of the written Word of God demands that there be a basic homogeneity between what it meant and what it means, between what the inspired human author sought to express and what he expressed, and what is being said by the words so written to the church of today. This, then, is the major problem that the literal sense of Scripture raises today, and one with which theologians and exegetes have to deal".

[23] Zob. także: J. Chmiel (*Intencja autora*, s. 4-9), który konfrontuje ten problem i wskazuje na właściwe rozumienie intencji autora biblijnego (wola zakomunikowania i przekazania czegoś) pisząc między innymi: „Możemy [...] na gruncie współczesnego literaturoznawstwa mówić sensownie i prawomocnie o intencji autora biblijnego, jeżeli pojmujemy ją w kontekście całego dzieła jako faktor komunikacji, a nie ekwiwalent psychologizmu" (s. 6).

[24] Por. F e r n á n d e z, *Sentido*, s. 307. Autor ten następująco zdefiniował sens wyrazowy: „Sentido literal es el sentido divino expresado inmediatamente por las palabras del agiógrafo".

[25] Zob. szerzej B. V a w t e r, *Fuller Sense: Some Considerations*, CBQ 26 (1964), s. 86-91: „This redefinition has been called forth, it seems, to allow for a truly literal and scriptural sense of the text which was unknown to the sacred writer" (s. 86); „ I cannot see how we can possibly become involved with any literal scriptural sense that is independent of the human author, the channel through which the divine meaning has come to us" (s. 90).

[26] Zob. szerzej: S z l a g a, *Hermeneutyka*, s. 189.

postrzeganego w momencie czytania, a sens tekstu jest każdorazowo rezultatem dialogu, jaki powstaje między tekstem i jego czytelnikiem.

Na postawione pytanie o to, czy sens wyrazowy jakiegoś tekstu biblijnego jest wyłącznie jeden jedyny, autorzy dokumentu odpowiadają: „Ogólnie, tak". Ale dodają od razu, iż nie chodzi o zasadę bezwzględną, gdyż istnieją poważne racje, by pozostać otwartym na możliwość istnienia pewnej wieloznaczności tekstu biblijnego. Taka zresztą mogła być już intencja autora: pisarz natchniony mógł świadomie nawiązywać do wielu poziomów tej samej rzeczywistości, jak ma to bardzo często miejsce w poezji, i rzeczywiście, tego rodzaju przykładów dostarcza czwarta ewangelia, chociaż nie jest ona utworem poetyckim[27].

Wieloznaczność tekstu biblijnego może być też wynikiem Boskiego natchnienia, gdyż w odbiorze sens wyrazowy może nabrać dodatkowego znaczenia wynikającego z nowego kontekstu lub nowych okoliczności; tekst nie powinien być zawężany wyłącznie do „historycznych okoliczności" swego powstania. Należy – zdaniem Papieskiej Komisji Biblijnej – uwzględnić „dynamiczny aspekt" wielu tekstów biblijnych, które z natury rzeczy przekraczają wąskie rozumienie wyrazowe, na przykład psalmów królewskich czy też zapowiedzi mesjańskich[28]. Egzegeta, ze swej strony, powinien zdawać sobie sprawę z tego aspektu sensu wyrazowego i zamiast zatrzymywać się na jednej myśli, oddającej sens wyrazowy, powinien raczej określić kierunek, w jakim zmierza myśl wyrażona przez tekst biblijny i śledzić przewidywalne rozwinięcia tego sensu. Nowy, ukazujący się sens pozostaje sensem wyrazowym, zgodnym ze znaczeniem pierwotnym.

Dokument podał kilka przykładów sensu wyrazowego tekstów biblijnych, przy czym istotne jest zwłaszcza to, co autorzy mówią o sensie wyrazowym wynikającym z użycia literackich figur stylistycznych. Jeśli np. tekst posiada charakter metafory, to jego sens wcale nie wynika wprost z rozumienia tekstu słowo po słowie (Łk 12, 35: „Niech będą przepasane biodra wasze"), ale z

---

[27] Typowym przykładem może być sens i znaczenie Janowego ἀνῶθεν (J 3, 3; 4, 7) lub wyrażenia „woda żywa" (J 4, 10-14). Nie bez powodu zasada jedyności sensu biblijnego sprawiała niemałe trudności; na ten temat zob.: S z l a g a, *Hermeneutyka*, s. 189.

[28] W psalmach królewskich psalmista mógł nawiązywać do intronizacji konkretnego króla, ale to, co on wyraził, można odnieść do instytucji królewskiej jako całości i tak rzeczywiście było, albo w zamierzeniu Bożym miało być, w Izraelu. „W ten sposób tekst przenosi czytelnika poza instytucję królewską, z całą jej historyczną aktualnością". Jak zauważa T. M. Dąbek (*Sensy Pisma Świętego*, s. 90: „Natchniony autor mówiąc o królu zwraca uwagę nie tylko na aktualnego monarchę, ale równocześnie nawiązuje do samej instytucji królestwa nie tylko w jej ziemskim aspekcie, lecz jako ideału wynikającego z Bożego planu [...]").

metaforycznego użycia poszczególnych terminów („Bądźcie zawsze gotowi"); taki też jest sens wyrazowy tego tekstu. Kiedy chodzi o opis lub opowiadanie, to sens wyrazowy niekoniecznie pokrywa się z przekonaniem, iż opowiedziane w tekście wydarzenia rzeczywiście miały miejsce; dany tekst może nie należeć do gatunku historycznego, ale stanowić wytwór wyobraźni. Wtedy przesłanie takiego utworu przekracza wyrazowe znaczenie tekstu, a jego sens – przesłanie pozostaje sensem wyrazowym. Do takich tekstów należą m.in. obecne w tekście biblijnym bajki (Sdz 9, 7-15) lub alegorie (Iz 5, 1-6; J 15, 1-11). Egzegeta musi najpierw w każdym przypadku ustalić charakter analizowanego tekstu[29].

Uwzględniając dotychczasowe stanowisko egzegetów, w ramach sensu wyrazowego można nadal rozróżniać następujące sensy: sens wyrazowy właściwy, czyli sens mieszczący się w wyrazach i słowach, inaczej nazywany też s e n s e m d o s ł o w n y m, który jest rozumieniem tekstu według pierwotnego i podstawowego znaczenia poszczególnych wyrazów, etymologicznego i gramatycznego. Można także wyróżnić sens wyrazowy przenośny, nazywany po prostu s e n s e m p r z e n o ś n y m, gdyż słowa i wyrażenia biblijne muszą być rozumiane w ich znaczeniu przenośnym, stosownie do sposobu wyrażania się autorów biblijnych, biblijnych idiomów i zwrotów, a także figur literackich lub literackich gatunków. Takie rozróżnienie jest wprawdzie zasadne, ale trzeba pytać, czy celowe i potrzebne? Współcześnie odrzuca się raczej wyszczególnianie wspomnianych dwóch zakresów sensu wyrazowego – dosłownego i przenośnego[30].

Na koniec zauważmy ważne stwierdzenie omawianego dokumentu, które ukazuje sens wyrazowy jako owoc natchnienia biblijnego i słowo Boże: „Będąc owocem natchnienia, ten sens jest zamierzony również przez Boga, głównego autora"[31]. Z katolickiego punktu widzenia to uzupełnienie definicji jest

[29] Podział i przykłady sensu wyrazowego przenośnego, obecnego w tekstach o charakterze metaforycznym zob.: S z l a g a, *Hermeneutyka*, s. 186-188; P y t e l, *Objaśnianie sensu*, s. 21-24. Wydaje się, że podawanie klasyfikacji gatunków, form czy figur literackich w ramach noematyki (nauka o sensach) jest zbędne, gdyż właściwym miejscem takich klasyfikacji jest heurystyka, w punkcie zajmującym się gatunkami literackimi i starożytnymi formami ekspresji literackiej, w tym także literackimi technikami żydowskimi i hellenistycznymi (por. metodologia biblijna).

[30] Zob. F i t z m y e r, *The Biblical Commission's Document*, s. 120, przypis 161: „Although at times in the past the literal sense was distinguished from the metaphorical sense, it is normally understood today to include that sense [...]".

[31] „Étant le fruit de l'inspiration, ce sens est aussi voulu par Dieu, auteur principal" (*L'interprétation de la Bible*, s. 71).

istotne, ponieważ nie pozwala pominąć prawdy o nadprzyrodzonym charakterze tekstów biblijnych. Co hagiograf wyraził na piśmie, otrzymuje rangę tekstu natchnionego i świętego, a egzegeta odczytując sens wyrazowy odczytuje w istocie to, co sam Bóg zamierzał powiedzieć. W konsekwencji odkryty sens wyrazowy zyskuje dla wspólnoty wierzących charakter wiążący, dogmatyczny lub normatywny.

III. SENS DUCHOWY

Głębsze i bogatsze znaczenie tekstów biblijnych, przekraczające daleko ich sens wyrazowy, jest już poświadczone w Biblii: Jonasz w brzuchu ryby jako **** zmartwychwstania (Mt 12, 39-40); Hagar i Sara jako ****, ** dwóch przymierzy (Gal 4, 24); Adam jako ** Chrystusa (Rz 5, 14), czy wydarzenia Wyjścia i na pustyni jako **** chrześcijaństwa (1 Kor 10, 6). Zatem sens wyrazowy z pewnością nie wyczerpuje kwestii sensów biblijnych, gdyż obok niego istnieją inne postacie sensu biblijnego.

Jak przypominają autorzy dokumentu, egzegeza starożytna dopatrywała się w każdym tekście Pisma św. wielu poziomów znaczeniowych. Podstawowe rozróżnienie spotkamy już w pismach Orygenesa, który uważał, iż całe Pismo posiada sens duchowy (*pneumatikon*), ale nie zawsze wyrazowy (*somatikon*)[32]. Odtąd tradycyjnie dokonywano rozróżnienia sensów na wyrazowy i duchowy, w Średniowieczu odróżniając nadto trzy aspekty sensu duchowego, jak czyni to także św. Tomasz z Akwinu, co zrodziło wykład o poczwórnym sensie biblijnym ujętym w znanym dystychu Augustyna z Danii[33]. W wieku XX tradycyjna nauka o sensie duchowym została powtórzona przez papieża Piusa XII w encyklice *Divino afflante Spiritu* (EB, nr 552)[34].

---

[32] Zob. O r y g e n e s, *De principiis*, IV. 2-5 (por. M. Michalski, *Antologia literatury patrystycznej*, t. I, z. 2, Warszawa 1969, s. 217-219).

[33] Por. przypis 9.

[34] „Z pewnością sens mistyczny (*spiritualis sensus*) nie jest w ogóle wykluczony z Pisma św. Bóg tak mądrze postanowił i rozrządził, że nauki i fakty w Starym Testamencie, chociaż minione, oznaczały w duchowy sposób (*spirituali modo*) to, co miało się ziścić w Nowym Przymierzu łaski. Dlatego egzegeta tak jak ma odszukać i wytłumaczyć wyrazowy sens słów, zamierzony i ujawniony przez pisarza natchnionego, tak winien on również odszukać i sens mistyczny (*spiritualem*), byleby tylko było jasne, że Bóg go tam zawarł. Jedynie bowiem Bóg może znać ten sens duchowy (*spiritualem hanc significationem*) i nam go objawić" (*Breviarium fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, Poznań 1989, s. 140; tekst w tłumaczeniu

Dyskusja wokół sensu duchowego i egzegezy duchowej rozgorzała na nowo w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XX wieku, zwłaszcza dzięki badaniom takich autorów, jak H. de Lubac i J. Daniélou[35], jednakże spotkała się z nieprzychylną reakcją Urzędu Apostolskiego w osobie Piusa XII. Niezwykłość wypowiedzi papieża w encyklice *Humani Generis* (por. EB, nr 613) polega na tym, iż egzegezę symboliczną i duchową określił jako „nową egzegezę", gdy tymczasem należała ona od początku do teologicznego języka Kościoła[36].

Zamieszanie panujące wokół sensu duchowego i wieloznaczność tego pojęcia, obciążonego wielowiekową tradycją egzegetyczną, ilustruje dobrze problem o wiele poważniejszy, jaki przyniósł z sobą zwycięski pochód egzegezy krytycznej, literackiej i historycznej. Egzegeza historyczno-krytyczna opowiedziała się za istnieniem wyłącznie jednego sensu wyrazowego, utożsamianego z historycznym znaczeniem teksów biblijnych. W konsekwencji zrodziło to szczególne napięcie między egzegetyczną tradycją Kościoła i wymaganiami egzegezy krytycznej, między innymi prowadząc w badaniach biblijnych do odrzucenia egzegezy duchowej, a nawet zapoznania sensu duchowego Pisma św.[37] Krytyka takiego jednostronnego stanowiska rodzi się obecnie nawet ze strony teologów protestanckich, dostrzegających ujemne strony podejścia ściśle krytycznego do tekstów biblijnych[38].

E. Dąbrowskiego).

[35] Zob. nowsze omówienie: J. G u i l l e t, *Le sens de l'Ecriture: exégèses d'autrefois, recherches d'aujourd'hui*, RSR 80 (1992), s. 359-372; dalej I. de L a P o t t e r i e, *Le sens spirituel de l'Écriture*, Gr 78(1997), s. 640-642.

[36] Zob. de L a P o t t e r i e, *Le sens spirituel de l'Écriture*, s. 635-636: „C'est bien plutôt le contraire: «sens spirituel» est un des mots essentiels de la langue chrétienne".

[37] Zob. de L a P o t t e r i e, *Le sens spirituel*, s. 628: „Est-ce à dire que la recherche du sens *spirituel* de l'Écriture, que la Tradition a toujours pratiquée, n'a plus aucun sens, aucun avenir dans l'exégèse chrétienne?" (zob. dalej s. 637-638); t e n ż e, *Die Lesung der Heiligen Schrift „im Geist": ist die patristische Weise der Bibellesung heute möglich*? „Communio", 15(1986), nr 3, s. 209-224.

[38] Niezwykle interesująco wypowiedział się na ten temat J. Barr. Zob.: *The Literal, the Allegorical, and Modern Biblical Scholarship*, JStOT 44(1989), s. 13: „You see, then, I'm not *advocating* an allegorical approach, I'm not suggesting this is something new that we ought to be doing, I'm saying that this is what we are already doing, if we only saw it rightly. What commentators and biblical theologians are doing already has much in common with the recognition of allegory" (sensem alegorycznym autor nazywa sens teologiczny (lub: religijny) Biblii]; por. także P. C h a u n u, *Dieu. Apologie*, Paris 1990, s. 117. 128. 133.

Dyskusja wokół duchowego sensu tekstów biblijnych w sposób naturalny prowadzi do jeszcze istotniejszego pytania o miejsce i rolę Tradycji w Kościele[39].

Dokument Papieskiej Komisji Biblijnej omawia sens duchowy tekstu i w nawiązaniu do niego wspomina krótko o typologii jako możliwym aspekcie sensu duchowego. Jak definiuje dokument, „sens duchowy, pojmowany zgodnie z wiarą chrześcijańską, można określić jako sens wyrażony przez teksty biblijne, kiedy się je czyta pod wpływem Ducha Świętego w kontekście tajemnicy paschalnej Chrystusa i nowego życia, które z niej powstaje”[40]. Posługując się terminem „sens duchowy” i podając warunki jego odnajdywania, Papieska Komisja Biblijna dokonała – jak potwierdzają to pierwsze opinie – przekształcenia tradycyjnego znaczenia sensu duchowego[41].

Sens duchowy jest przedłużeniem sensu wyrazowego i przeniesieniem go na jakościowo nowy poziom, przy czym ważna jest ciągłość obu sensów i ich wzajemne powiązanie. Dokument podaje drogę odkrywania duchowego sensu Biblii. Otóż, lektura duchowa prowadzi do odkrycia sensu duchowego wtedy, jeśli ma się na uwadze trzy poziomy rzeczywistości: tekst biblijny, misterium paschalne Chrystusa i okoliczności aktualnego życia w Duchu Świętym. Taka lektura duchowa może być prowadzona we wspólnocie albo indywidualnie[42].

Ze względu na wieloznaczność terminu „sens duchowy” konieczne jest uściślenie, jak autorzy dokumentu rozumieją jego znaczenie. Można wskazać

---

[39] Por. KO 8: „Dzięki tej samej Tradycji Kościół rozpoznaje cały kanon Ksiąg świętych, a i samo Pismo św. w jej obrębie głębiej jest rozumiane i nieustannie w czyn wprowadzane”.

[40] W brzmieniu francuskim: „En règle générale, on peut définir le sens spirituel, compris selon la foi chrétienne, comme le sens exprimé par les textes bibliques, lorsqu'on les lit sous l'influence de l'Esprit Saint dans le contexte du mystère pascal du Christ et de la vie nouvelle qui en résulte” (*L'interprétation de la Bible*, s. 73).

[41] Zob. F i t z m y e r, *Problems of the Literal and Spiritual Senses*, s. 140: „This is a way of reformulating the meaning of the spiritual sens of Scripture that has long been traditional”.

[42] Zob. dalej D ą b e k, *Sensy Pisma Świętego*, s. 93. Warto w tym miejscu odwołać się do słów I. de La Potteriego (*Le sens spirituel*, s. 632-633), który następująco pisze o duchowej lekturze Pisma św.: „Une telle lecture spirituelle de l'histoire est évidemment très différente de celle que pratique l'exégèse historico-critique, qui ne s'intéresse qu'au niveau superficiel, extérieur et vérifiable des faits historiques, et reste donc tournée vers le *passé.* L'exégèse spirituelle au contraire a une vue finaliste: elle pointe vers le *futur,* en cherchant á découvrir la *vie* des grands moments de l'histoire, le *sens* intérieur des événements, qui émerge progressivement dans la tradition postérieure”. Pozostaje zagadką autora, dlaczego nie wspomina słowem dokumentu Papieskiej Komisji Biblijnej, chociaż odnosi się do wydanego rok później *Katechizmu Kościoła Katolickiego.*

kilka aspektów tego sensu[43] nie zapominając, iż szczególnym przypadkiem sensu duchowego jest typologia, o której wspomnimy tylko krótko.

Po pierwsze, w świetle cytowanej definicji sens duchowy pokrywa się ze znaczeniem, jakie tekstom Starego Testamentu nadaje śmierć i zmartwychwstanie Jezusa Chrystusa, albo inaczej, jest to czytanie Starego Testamentu w Duchu Świętym w kontekście paschalnego misterium Chrystusa. Powtarzając ujęcie tradycyjne można też powiedzieć, iż sens duchowy jest chrystologicznym sensem tekstów Starego Testamentu. Samo w sobie chrystologiczne znaczenie Starego Testamentu nie stwarza problemów, nawet jeśli jest to sens dodany do wyrazowego sensu Starego Testamentu. W tym znaczeniu pojawiają się w Nowym Testamencie stwierdzenia o wypełnieniu się Pism (Mt 1, 22; 2, 5. 15. 17. 23), zaś jako przykład autorzy dokumentu podają mesjańskie proroctwo Natana o tronie Dawida utrwalonym na wieki (2 Sm 7, 12-13): w historycznym kontekście tekst jest hiperbolą, w kontekście paschalnego misterium Chrystusa winien być rozumiany dosłownie: panowaniu Chrystusa nie będzie końca, ale nie na ziemskim tronie Dawida (por. Rz 1, 3; 6, 9)[44].

Po drugie, niezwykle istotne jest stwierdzenie autorów dokumentu, iż sens wyrazowy Biblii może być równocześnie jej sensem duchowym. Jest tak dlatego, iż został on zamierzony przez Boga i wyrażony przez autora natchnionego, jako przesłanie religijne i duchowy pokarm dla członków Kościoła. W Starym Testamencie znajdują się teksty, których sens wyrazowy jest zarazem sensem duchowym wtedy, gdy chrześcijanie rozpoznają w tekstach Starego Testamentu zapowiedź czasu zbawienia i nowego życia, które przyniósł Chrystus. Konsekwentnie idąc tym tropem, również w Nowym Testamencie znajdują się teksty, których sens wyrazowy jest równocześnie ich sensem duchowym: są to wszystkie teksty, które odnoszą się wprost do tajemnicy paschalnej, będąc pokarmem duchowym wierzących. Jednakże, jeśli teksty Nowego Testamentu zawierają obydwa sensy jednocześnie, to trzeba pytać o to, jak odróżnić sens wyrazowy i sens duchowy (czy w ogóle trzeba je odróżniać)?[45]

Po trzecie, i to spostrzeżenie musi przyjąć formę pytania, czy sens duchowy to tylko i wyłącznie chrystologiczny, paschalny wymiar tekstów biblijnych? W Starym Testamencie mogą znajdować się teksty mające swój sens wyrazowy, a zarazem posiadające sens duchowy, jednak nie związany z pas-

---

[43] Por. F i t z m y e r, *The Biblical Commission's Document*, s. 125-129.

[44] Zob. dalej: P e t e r, *Objaśnianie sensu biblijnego*, s. 34-35.

[45] Taki zarzut stawiają: D u l l e s, *The Interpretation of the Bible*, s. 31-32; następnie F i t z m y e r, *Problems of the Literal and Spiritual Senses*, s. 143.

chalną tajemnicą Chrystusa. Teksty biblijne Starego Testamentu podtrzymywały życie duchowe ludu Bożego Starego Przymierza na długo przed przyjściem Chrystusa, jak podobnie zadaniem i funkcją tekstów Nowego Testamentu jest podtrzymywanie duchowego życia chrześcijan. Dlatego, nie bez racji stwierdza J. A. Fitzmyer, musi istnieć sposób rozumienia sensu wyrazowego Starego Testamentu w jego wymiarze duchowym. Chrześcijanie bowiem znajdują pokarm duchowy dla swego życia wewnętrznego także w tekstach Starego Testamentu, posiadających sens wyrazowy: Mojżesz i prorocy adresują swoje orędzie także do ludzi współczesnych (np. Dekalog, troska proroków o wdowy i biednych, psałterz). Wskazany, trzeci aspekt w dokumencie nie został wprawdzie wspomniany, ale nie sprzeciwia się zawartym tam uwagom na temat sensu duchowego[46].

Natomiast nie należą do sensu duchowego wszelkie interpretacje subiektywne, zrodzone ze spekulacji umysłowych i fantazji. Wielkie niebezpieczeństwo wynika między innymi z bezkrytycznego przywiązania do minionych metod interpretacyjnych, chociażby uświęconych wielowiekową tradycją. Współczesny chrześcijański interpretator niekoniecznie musi akceptować, jako w pełni wartościowe, dziwaczne, alegoryczne lub typologiczne znaczenia przypisywane dawniej Staremu Testamentowi przez Ojców Kościoła. Jak zauważają autorzy dokumentu[47], egzegeza starożytna próbowała doszukiwać się sensu duchowego w najmniejszych szczegółach tekstów biblijnych, tymczasem wyważona i krytyczna egzegeza nie może przyznać takim interpretacjom znaczącej wartości, przede wszystkim w dowodzeniu dogmatycznym, chociaż w przeszłości mogły one posiadać pewne wartości duszpasterskie. Należy pamiętać, iż sens duchowy powstaje z uchwycenia relacji między tekstem i rzeczywistością, która nie jest tekstowi obca[48].

---

[46] Zob. F i t z m y e r, *The Biblical Commission's Document*, s. 127-128; t e n ż e, *Problems of the Literal and Spiritual Senses*, s. 142.

[47] *L'interprétation de la Bible*, s. 74.

[48] Zob. dalej: F i t z m y e r, *Problems of the Literal and Spiritual Senses*, s. 142: „As the Biblical Commission put it, The Fathers of the Church teach [us] to read the Bible theologically, within the heart of a living Tradition, with an authentic Christian spirit". But their liberty in taking a phrase out of its context and produce the multifarious symbolic and allegorical meanings they have given at times to details in the Old Testament are another matter". W kontekście tych zastrzeżeń trzeba pytać, czy słuszne jest włączanie w sens duchowy średniowiecznych rozróżnień, jak czyni to *Katechizm Kościoła Katolickiego* (por. przypis 9). Zob. dalej: M. H a s i t s c h k a, *Wörtlicher und geistlicher Sinn der Schrift*, BuLit 70(1997), s. 152-155. Autor ukazuje – między innymi – związek trzech aspektów sensu duchowego (*Allegorie, Moral, Anagogie*).

Za znamienny przypadek spekulacji należy uznać – jak się wydaje – tzw. sens przystosowany (a k o m o d a c j a b i b l i j n a), którego nie można nazywać sensem duchowym, co zdarza się niekiedy, kiedy jest mowa o sensie duchowym w znaczeniu bardzo ogólnym i potocznym. W rzeczywistości sens przystosowany jest wtórny do sensu tekstu biblijnego i obcy ze względu na swój subiektywizm: nie jest sensem biblijnym i nie można przyznać mu wartości w interpretacji tekstu biblijnego[49], chociaż może czasem być przydatny w medytacji czy owocny w przepowiadaniu słowa Bożego. Dokument Papieskiej Komisji Biblijnej nie mówi niczego na temat sensu przystosowanego[50].

Natomiast szczególnym aspektem sensu duchowego jest sens typiczny[51]. Ten szczególny rodzaj sensu biblijnego nie był znany jako „sens typiczny" aż do najnowszego okresu egzegezy. Ojcowie Kościoła określali ten sens jako „sens alegoryczny" lub „sens mistyczny", natomiast Tomasz z Akwinu znał go pod nazwą „sens duchowy". Współcześnie traktowano zamiennie sens duchowy i sens typiczny. Od opublikowania dokumentu należy rozgraniczyć między tymi dwoma sensami biblijnymi i uznać typologię za szczególny przypadek sensu duchowego tekstów biblijnych.

Ogólna i szeroko przyjęta definicja sensu typicznego brzmi: „Sens typiczny jest sensem zawierającym głębsze znaczenia «rzeczywistości», o których mówi Biblia, a które postrzegane są jako zapowiadające «rzeczywistości» przyszłe w Boskim dziele zbawienia"[52]. Sens typiczny może dotyczyć tylko „rzeczywistości", co jest nieporadnym tłumaczeniem łacińskiego terminu *res*, który obejmuje osoby, miejsca i wydarzenia. Sens typiczny odnosi się do „rzeczywistości", a nie do słów, dzięki czemu sens typiczny odróżnia się od sensu wyrazowego oraz *sensus plenior*. Niezwykle trudną sprawę w przypadku typologii stanowi problem jej kryteriów, innymi słowami, jak odróżnić rzeczywistą typologię od fantazji egzegety lub czytelnika? Sens typiczny, jak sens duchowy, jest sensem ściśle biblijnym, tym niemniej powinno się go stosować z ostrożnością[53].

---

[49] Por. J. S z l a g a, *Hermeneutyka*, s. 194: „sens «przystosowany» nie jest w żadnym wypadku sensem biblijnym".

[50] Zob. F i t z m y e r, *The Biblical Commission's Document*, s. 125; t e n ż e, *Problems of the Literal and Spiritual Senses*, s. 139-140. Jako przykład sensu przystosowanego autor cytuje papieską interpretację Kol 3, 3 obecną w encyklice Jana Pawła II *Redemptoris Mater*.

[51] *L'interprétation de la Bible*, s. 74: „un des aspects possibles du sens spirituel".

[52] Zob. B r o w n, *Hermeneutics*, s. 1156 (nr 46-48); por. S z l a g a, *Hermeneutyka*, s. 193 (autor podaje warunki sensu typicznego); P a c i o r e k, *Wstęp ogólny*, s. 125-127.

[53] Zob. szerzej: L. G o p p e l t, *Typos. Die typologische Deutung des Alten Testaments im Neuen*, Darmstadt 1966.

IV. SENS PEŁNIEJSZY

Określenie „sens pełniejszy" (*sensus plenior*) jest stosowane od 1925 r. i pojawiło się w pracach A. Fernándeza, budząc szczególne zainteresowanie w latach 1925-1960, kiedy to zwłaszcza teologowie katoliccy szukali nowego ujęcia kwestii sensu duchowego Pisma św., ujęcia bliższego egzegezie historyczno-krytycznej aniżeli typologia i alegoria okresu patrystycznego[54]. *Sensus plenior* pomagał jego zwolennikom (m.in. A. Fernández, J. Coppens, P. Benoit) rozpoznać ograniczony zakres sensu wyrazowego, a jednocześnie zachować bardziej rozwinięte formy interpretacji tekstów biblijnych. Pod koniec lat sześćdziesiątych R. E. Brown przewidywał, iż przyszłość sensu pełniejszego oraz sensu typicznego leży w ich przekształceniu i włączeniu w ogólny obszar biblijnego sensu ponad wyrazowego – duchowego[55]. Nowe ujęcie zagadnienia sensów biblijnych wydaje się iść w tym kierunku: sens typiczny potraktowano jako szczególny przypadek sensu duchowego, natomiast sensowi pełniejszemu Papieska Komisja Biblijna poświęciła osobny punkt. Zatem po krótkotrwałej przerwie *sensus plenior* pojawia się ponownie i to w oficjalnym dokumencie Kościoła, nadto wyodrębniony[56].

Według definicji zawartej w dokumencie przez określenie *sensus plenior* należy rozumieć „głębsze znaczenie tekstu, zamierzone przez Boga, ale nie dość jasno wyrażone przez pisarza natchnionego"[57]. Podstawą zaistnienia sensu pełniejszego jest fakt, iż Boski Autor Pisma św. może tak kierować autorem natchnionym, iż pisarz, przedstawiając pewne prawdy, nie pojmował całej ich głębi. Pełna prawda ukazuje się z upływem czasu wskutek tego, że wcześniejsze teksty znalazły w kanonie Pisma św. nowy sens wyrazowy albo

---

[54] Zob. R. E. B r o w n, *Theory of a „sensus plenior"*, CBQ 15 (1953), s. 141-162; t e n ż e, *„Sensus plenior" in the Last Ten Years*, CBQ 25 (1963), s. 262-285; t e n ż e, *The problems of the „sensus plenior"*, „Ephemerides Theologicae Lovaniensis", 43(1967), s. 460-469.

[55] Zob. B r o w n, *Hermeneutics*, s. 1157 (nr 49-51).

[56] Zob dalej: J. M u t h e n g i, *A Critical Analysis of Sensus Plenior*, „East Africa Journal of Evangelical Theology", 3(1984), nr 2, s. 63-73; D. J. M o o, *The problem of sensus plenior*, [w:] *Hermeneutics, Authority, and Canon*, ed. D. A. Carson, J. D. Woodbridge, Grand Rapids–Michigan 1986, s. 179-211; D o h m e n, *Was Gott sagen wollte*, s. 252-253.

[57] „Un sens plus profond du texte, voulu par Dieu, mais non clairement exprimé par l'auteur humain" (*L'interprétation de la Bible*, s. 75). Warto przypomnieć dla porównania klasyczną definicję tego sensu: „*Sensus plenior* jest sensem głębszym, zamierzonym przez Boga, ale nie zamierzonym w sposób wyraźny przez ludzkiego autora; jego istnienie jest dostrzegane w słowach Pisma widzianych przez pryzmat przyszłego objawienia lub postępu w rozumieniu tego objawienia" (B r o w n, *Hermeneutics*, s. 1157 (nr 50)).

dzięki wewnętrznemu rozwojowi objawienia. Nowy kontekst ujawnia sens pełniejszy tekstu biblijnego, nie dający się dostrzec w kontekście pierwotnym. *Sensus plenior* jest innym sposobem określenia sensu duchowego w tych przypadkach, gdy sens duchowy tekstu biblijnego jest różny od sensu wyrazowego[58].

Sens pełniejszy odkrywa się w wypowiedziach Biblii, gdy te zgłębiane są powtórnie w innych tekstach biblijnych, albo, gdy analizuje się je przez pryzmat wewnętrznego rozwoju objawienia w Kościele. Kilka przykładów winno uzmysłowić, czym jest sens pełniejszy:

– Rdz 3, 15 w sensie pełniejszym zapowiada udział Maryi w zwycięstwie Chrystusa nad złem;

– obecny kontekst Mt 1, 23 nadaje sens pełniejszy proroctwu Iz 7, 14 o *almah,* która ma począć syna [posługując się przy tym tłumaczeniem Septuaginty (*parthenos*): „dziewica pocznie”];

– obecny kontekst Mt 2, 15 przynosi sens pełniejszy słów Oz 11, 1 o „synu wezwanym z Egiptu”;

– nauka Ojców Kościoła i dekretów soborowych na temat Trójcy Świętej wyraża sens pełniejszy tekstów nowotestamentalnych o Ojcu, Synu i Duchu Świętym;

– definicja grzechu pierworodnego podana przez Sobór Trydencki przedstawia sens pełniejszy nauki św. Pawła z Rz 5, 12-20 o następstwach grzechu Adama dla całej ludzkości.

Sens pełniejszy może być pomocny w interpretacji tekstów biblijnych w okresie już po uformowaniu się kanonu, gdyż w jego przypadku chodzi, albo o nowe znaczenie nadane już w kanonie tekstom wcześniejszym, albo – co prowokuje krytyczne komentarze – o sens nadany tekstowi biblijnemu przez autentyczną tradycję Kościoła nauczającego lub formalne orzeczenie soborowe.

Pierwsza wątpliwość dotyczy zakresu występowania sensu pełniejszego, a mianowicie, czy obejmuje tylko Stary Testament[59], czy też występuje w obydwu zbiorach ksiąg biblijnych. Opinia autorów dokumentu wydaje się oczywista, gdyż wyraźnie cytują oni także przykłady na sens pełniejszy Nowego Testamentu, np. stwierdzony prawomocnym orzeczeniem soboru. Ale

---

[58] „En définitive, on pourrait considérer le «sens plénier» comme une autre façon de désigner le sens spirituel d’un texte biblique, dans le cas où le sens spirituel se distingue de sens littéral” (*L’interprétation de la Bible*, s. 75).

[59] Por. D o h m e n, *Was Gott sagen wollte*, s. 252: „[...] so daß sich recht klar ergibt, daß der sensus plenior allein das Alte Testament betrifft”.

ta właśnie zasada orzekania o sensie pełniejszym (nauczanie Ojców Kościoła, orzeczenia soborowe) stwarza trudności nie tylko stronie protestanckiej[60], ale nadto rodzi szereg innych wątpliwości, np. pytania o zasady odnajdywania sensu pełniejszego, a nawet pytanie o zasadność wyszczególniania tego sensu. Z punktu widzenia metody kanonicznej sens pełniejszy znajduje pełne uznanie w tej części, gdzie jest orzekany w kontekście kanonicznym na podstawie Nowego Testamentu, jednak wątpliwości budzi druga droga orzekania sensu pełniejszego, mianowicie „wewnętrzny rozwój objawienia w Kościele"[61]. Trzeba by także zapytać o różnice istniejące między sensem pełniejszym i sensem duchowym oraz sensem pełniejszym i sensem wyrazowym, jeśli pamiętać o „dynamicznym aspekcie" wielu tekstów biblijnych[62].

Sposób orzekania sensu pełniejszego rodzi ogólne wątpliwości, gdyż według niektórych sens pełniejszy jest po prostu rezultatem procesu reinterpretacji tekstów biblijnych, zależnego od trzech faktów hermeneutycznych: nowego kontekstu historiozbawczego prowadzącego do r e l e k t u r y tekstów biblijnych, stopniowego dojrzewania wspólnoty wierzących oraz światła Ducha Świętego prowadzącego do głębszego zrozumienia tekstu[63]. Ujmując lapidarnie wspomnianą kontrowersję: linia demarkacyjna między „wewnętrznym rozwojem objawienia", jak definiuje dokument Papieskiej Komisji Biblijnej[64] a życiodajną tradycją Kościoła, prowadzącą do pełniejszego zrozumienia ksiąg natchnionych (por. KO 8), nie jest zbyt czytelna, a całe późniejsze nauczanie Kościoła można by rozumieć jako odkrywanie pełniejszego sensu Pisma św.[65]

---

[60] Zob. J. R. R i g g s, *The „Fuller Meaning" of Scripture: A Hermeneutical Question for Evangelicals*, „Grace Theological Journal", 7(1986), s. 213-227.

[61] D o h m e n, *Was Gott sagen wollte*, s. 253. Niestety jak dotąd, podejście kanoniczne jest nieznane szerszemu gronu polskich czytelników Pisma św. Zob. Z. P a w ł o w s k i, [rec.]: *B. S. Childs. Old Testament Theology in a Canonical Context. London 1985*, AK 109(1987), z. 2 s. 433-436; M. G. B r e t t, *Biblical Criticism in Crisis? The Impact of Canonical Approach*, Cambridge 1991.

[62] D u l l e s, *The Interpretation of the Bible*, s. 32: „In view of this dynamic understanding of the literal sense, it is not easy to distinguish between the literal and fuller sense".

[63] Zob. P. G r e c h, *Ermeneutica* (*ad uso degli studenti*), 3ª Ristampa, Roma 1998, s. 60-61: „Questa teoria regge, ma é un po' un *deus ex machina*. E' meglio capire il processo di reinterpretazione come dipendente da tre fattori ermeneutici. il cambiamento delle circostanze storiche e l'azione storico-salvifica di Dio che provocano una rilettura del testo; la maturazione della comunitè che legge il testo e che ne assume in un certo modo la paternitè; l'illuminazione dello Spirito che causa un più profondo intendimento del testo".

[64] „le développement interne de la révélation" (*L'interprétation de la Bible*, s. 75).

[65] Patrz przypis 39; zob. dalej: V a w t e r, *Fuller Sense*, s. 94-96.

*

Rozważania noematyczne mają w dużym stopniu charakter teoretyczny, a równocześnie znajdują znikome odzwierciedlenie w badaniach egzegetycznych. Tym niemniej refleksje tego rodzaju są nieodzowne, gdyż to one ostatecznie decydują o kierunku poszukiwań egzegetycznych i ich punkcie docelowym, którym winna być „prawda, jaka z woli Bożej miała być przez Pismo św. utrwalona dla naszego zbawienia” (KO 11). Przedstawienie sensu Pisma natchnionego (*sens de l'Écriture inspirée*) w ostatnim dokumencie Papieskiej Komisji Biblijnej jest niezwykle ważnym głosem w tej kwestii. Nauka dokumentu jest udaną próbą wskazania drogi wśród rozbieżnych opinii egzegetycznych, zwłaszcza dawniejszej egzegezy duchowej i nowszej egzegezy krytycznej, a nadto uwzględnienia współczesnej refleksji filozoficznej nad ludzkim językiem i komunikacją międzyludzką. Nowe definicje i objaśnienia sensów biblijnych należy oceniać w związku z oceną metod i podejść egzegetycznych omówionych w dokumencie, a wśród nich właśnie metody historyczno-krytycznej, która jest i pozostaje podstawowym narzędziem w badaniach biblijnych. Nowatorskie ujęcie problemu sensu Pisma natchnionego Papieskiej Komisji Biblijnej uwzględnia ten fakt, nadto usiłując zachować dwa kluczowe składniki egzegezy katolickiej: prawdę o bosko-ludzkim charakterze Pisma św. oraz związek z egzegetyczną tradycją Kościoła, także częściowy z egzegezą duchową. Naturalnie, z drugiej strony zaproponowane ujęcie zmusza do rewizji dotychczasowych opinii oraz rezygnacji z niektórych zapatrywań, ale nie sposób przecież zachować wszystkiego, co proponowano w minionych wiekach (por. Mt 13, 52). Dalsza dyskusja przyniesie z pewnością uściślenie pojęć i terminów, i wpłynie także na przyszły wykład noematyki, ale potrzeba niewątpliwie wiele czasu, by zawarte w dokumencie propozycje zostały uwzględnione w introdukcjach ogólnych do Pisma św.

SENSY BIBLIJNE
PODZIAŁ, CHARAKTERYSTYKA, KONTROWERSJE

Zusammenfassung

Das Dokument der Päpstlichen Bibelkommission von 1993 „Die Interpretation der Bibel in der Kirche” widmet im Kapitel II einen Abschnitt dem Sinn der inspirierten Schrift (*sens de l'Écriture inspirée*), der gewisse Interesse der Bibelwissenschaftler geweckt hat. Im Beitrag

wird ausgerechnet die neuste Diskussion besprochen, darunter verschiedene Meinungen und ebenfalls vorgetragene Kritik präsentiert (u.a. Ch. Dohmen, A. Dulles, J.A. Fitzmyer). Der Beitrag wird in vier Abschnitte geteilt: die Namen und Aufteilung der biblischen Sinne (1), der wörtliche Sinn (2), der geistliche Sinn (3), *sensus plenior* (4) und es wird vom Verfasser gleichfalls eigene Beurteilung des Dokuments gebracht (5). Demnach sind die Ausführungen der Päpstlichen Bibelkommission ein gelungener Versuch einer echt neuen Fragestellung und Fragedarstellung der Noematik, um teilweise das alte (das geistliche) und vor allem das neue (das kritische) in der Exegese zusammenzubringen und zu behalten. Die Diskussion selbst aber ist auf keinem Fall beendet.

Zusammengefaßt von Stefan Szymik MSF